

8. Перед опасностью военных кризисов Франция и Великобритания решили сблизиться. // Газета Сегодня №234 (237) за 05.12.98. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/oldarchive/c4287cd22b3d19a1c22566d0005461cb.html>. – Назва з екрана.
9. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 г.) (в редакции Лиссабонского договора 2007 г.). Консолидированный текст (с изменениями и дополнениями). Специальные положения об общей внешней политике и политике безопасности // Гарант. Информационно-правовой портал. – Режим доступа: [http://base.garant.ru/2566557/2/#block\\_520](http://base.garant.ru/2566557/2/#block_520). – Назва з екрана.
10. Défense et la Sécurité national. Le livre blanc. Préface de Nicolas Sarkozy, Président de la République / La documentation française. – Paris : Odile Jacob, 2008. – 352 p.
11. Défense et la Sécurité national. Le livre blanc 2013. – Paris : Direction de l'information légale et administrative, 2013. – 160 p.
12. Рагузина И. Европа не хочет быть «проходным двором» / И. Рагузина // RFI. Опубликовано 08/07/2008. – Режим доступа: [http://www.rfi.fr/acturu/articles/103/article\\_725.asp](http://www.rfi.fr/acturu/articles/103/article_725.asp). – Назва з екрана.

**Омельченко А. В. Политика Франции в ЕС в начале XXI в.**

*В статье освещается политика Франции в Европейском Союзе в первом десятилетии XXI в. В частности, акцентируется внимание на трех основных аспектах, ставших объектами усилий французской дипломатии в Евросоюзе – институциональное строительство Союза, оформление общеевропейского оборонительного пространства и общая миграционная политика. Анализируются усилия французской дипломатии, направленные на сохранение за Францией лидирующей позиции в европейской политической системе в условиях исторической трансформации Евросоюза.*

**Ключевые слова:** Франция, Европейский Союз, политика обороны, миграции.

**Omelchenko A. V. French policy in the EU at the beginning of the XXI century**

*The article highlights the policy of France in the European Union in the first decade of the XXI century. In particular, it focuses on the three main aspects of French diplomacy in the European Union – development of Union institutions, formation of European defense area and common migration policy. There were analyzed the efforts of French diplomacy to preserve leading position of France in the European political system in terms of historical transformation of the European Union.*

**Keywords:** France, the European Union's defense policy, migration.

УДК 94-051(73)+316.2Вал]:316.323.64

I. А. Усащенко

## РОЛЬ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ В КРУГООБІГУ ПОНЯТЬ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ СВІТОСИСТЕМИ

*Стаття розглядає погляди на інститут держави у капіталістичній світоekonomіці засновника світосистемного аналізу І. Валлерстайна (р.н. 1930). Американський мислитель переконаний у тому, що основна роль держави полягає в обмеженні механізмів вільного ринку та захисті пануючої капіталістичної світосистеми, вигідної лише обмеженим класовим силам. Підтримку монополістам та представникам крупної буржуазії, на думку вченого, здійснювали представники місцевої політичної еліти.*

**Ключові слова:** держава, капіталістична світосистема, світосистемний аналіз, центр, периферія, суверенітет.

Беззаперечним фактом є те, що така особлива форма організації суспільства як держава, якій притаманна власна територія та специфічна форма правління, завжди була предметом наукових суперечок. Однією з причин цього були розбіжності у поглядах мислителів різних країн та епох щодо теорій походження держав, їхніх класифікацій та форм. Не останнє місце в таких запеклих інтелектуальних баталіях займало також питання про роль інституту держави у різних суспільно-економічних системах.

Оригінальну концепцію з цього приводу вибудував відомий американський суспільствознавець, автор методу світосистемного аналізу І.Валлерстайн (р.н.1930). У зв'язку з тим, що розпорошені по багатьом статтям та монографіям ідеї цього дослідника з даної теми майже не висвітлені в україномовній науковій літературі, нарізла необхідність підсумувати оригінальний доробок вченого та познайомити з ним вітчизняного читача.

На відміну від більшості полемістів, які сперечаються щодо ролі держави в сучасній світоekonomіці, І.Валлерстайн схильний вважати, що термін «держава» зазвичай вживається трансісторично. За такого нехтування історичною специфікою, яка коригує будь-яку політичну структуру, а разом з нею і систему влади, колективна дискусія з приводу значимості державних інституцій в ту чи іншу історичну епоху обов'язково перебуватиме в заручниках у терміна «держава». У американського дослідника викликає подив, коли термін «держава» застосовується для різних явищ, які мали місце, скажімо, в XI ст. та в XX ст. Справедливий подив вченого переростає в обурення, коли на основі географічної чи космологічної гомогенності, на основі генетичної спадковості або ще якогось фактору, робиться спроба вибудувати лінію правонаступності держав [2, с.403]. Американський дослідник переконаний, що дуже мало держав зберегли хоча б якусь зі своїх первинних спадковостей (біологічну, мовну чи культурну). Це викликано як буремними подіями на кшталт революцій, війн, переселень, так і тим, що в ході історичного розвитку поволи стираються історичні назви, змінюються традиції адміністративної та територіальної цілісності [1, с.98]. Тому, для того,

аби вкотре не тиражувати помилок своїх попередників, І.Валлерстайн вирішує обмежити розгляд інституту держави хронологічними рамками існування капіталістичної світосистеми.

І.Валлерстайн глибоко переконаний у тому, що капіталістична світосистема, яка виникла в «довгому» XVI ст. в Європі, суттєво видозмінила розуміння державних механізмів у порівнянні з іншими історичними епохами. Розвиток капіталізму, двигуном якого є безмежне та безперервне накопичення капіталу, включав у себе створення та поширення усіх основних інститутів сучасного світу: класів, домогосподарств, етнічних чи національних груп і, нарешті, «держав». Усі ці структури та навіть нове розуміння терміну «держава», є взаємодоповнюючими породженнями капіталізму, а не його першопричинами [2, с.404].

Засновник методу світосистемного аналізу стоїть на чітких позиціях стосовно ролі держави в кругообігу понять капіталістичної світоекономіки. Держава є інститутом, створеним спеціально для того, «щоб відображати потреби класових сил, полем дії яких є світоекономіка» [2, с.184]. Безумовно, країни відрізняються одна від одної з величезною кількістю різномантних параметрів: встановленим рівнем юридичного суверенітету, контролем над соціальними групами всередині, здатністю центральної влади примушувати виконувати свої рішення, реальною владою за потоками капіталу, товарів, трудових ресурсів тощо. Проте, за словами І.Валлерстайна, держава з часів виникнення капіталізму є «найбільш підходящим інституційним посередником при встановленні ринкових обмежень на користь певних груп» [2, с.405].

Іншими словами, основна роль держави як інституту капіталістичної світоекономіки, на думку І.Валлерстайна, полягає в тому, щоб завдаючи шкоди бізнесовим інтересам одних соціальних груп (неважливо йдеться про інтереси на внутрішніх чи на зовнішніх ринках), сприяти збагаченню та розвитку інших. За такого дисбалансу обов'язково виникне конфлікт пригнічених верств населення або цілих держав з тими, кого такий порядок речей цілком влаштовуватиме.

Американський соціолог висловлює думку, що усі послуги, які необхідні капіталістам від держави, можна звести до двох найголовніших пунктів. Пункт перший: підприємці зацікавлені у захисті від так званого вільного ринку. Тобто, не дивлячись на усю прихильну риторіку, до якої нерідко звертаються представники крупного бізнесу, у них немає жодного бажання позбутися своїх переваг на ринку, гарантованих державою [3, с.88].

Другий пункт, що потрібен капіталістам, це підтримка існуючого порядку. І.Валлерстайн має на увазі, перш за все, запобігання та придушення спеціальними державними органами виступів трудящих за більш справедливий розподіл праці або за перерозподіл додаткової вартості [3, с.92]. Допомогти здійснити цих два пункти мали юридичні рамки, які включали в себе надання квот, субсидій, дотацій, створення інфраструктури (в основному для того, аби подолати наслідки високих витрат); політичний тиск на конкурентів; створення та збереження монополій у найбільш дорогавартісних галузях економіки [3, с.90].

У залежності від того, наскільки є в змозі держава впливати на потік виробничих факторів, визначається її місце у політичному каркасі структурного розподілу праці капіталістичної світоекономіки. Для того аби підтвердити чи спростувати слова І.Валлерстайна, варто замислитися, чи можлива зміна ролі будь-якої країни у світовій спеціалізації (іншими словами міжнародному розподілі праці) без задіяння державних механізмів? Звичайно ж, розвивати економіку без підтримки держави дуже важко. Але навіть за умови консенсусу бізнесу з політичною елітою держави, яка, припустимо, візьме курс на перерозподіл праці, керуючись національними інтересами, в такій державі неодмінно виникнули б нові проблеми. Найголовніша з них буде пов'язана з тим, що сильніші держави центру, які окрім воєнної та політичної переваги, мають кращу здатність впливати на економічну кон'юнктуру, використовують свою різницю над державами периферії для того, щоб обмежити їхню свободу в міждержавному русі економічних потоків (капіталу, товарів, трудових ресурсів) [4].

Історично склалося так, що товари та гроші циркулювали світоекономікою куди краще, аніж робоча сила [1, с.145]. В результаті цього держави центру та держави периферії були втягнуті до «нерівного обміну», в якому у більш вигідній ситуації опинялися перші. За такого обміну пролетарій з країн периферії та напівпериферії світосистеми не мав жодних шансів навіть на те, аби зрівнятися за показниками в оплаті праці з колегою з будь-якої країни центру [2, с.37-38].

Американський дослідник переконаний, що нерівний обмін є однією з ключових складових всесвітнього процесу присвоєння доданої вартості. Вироблена одним пролетарем, вона ділиться між декількома буржуа, нерідко перетинаючи при цьому державні кордони. Роль держав у такому «нерівному обміні» орієнтована на збільшення статків буржуазії, в основному держав центру капіталістичної світоекономіки. Соціографічним наслідком такої системи є нерівномірний розподіл буржуазії та пролетаріату в регіонах світу (така очевидна диспропорція виражається в тому, що процент буржуазії у країнах центру є вищим аніж в периферії) [1, с.145-146].

Але і без того І.Валлерстайн виключає можливість існування такого альтруїстичного консенсусу між капіталістами та політиками априорі. Вчений запевняє, що капіталісти хочуть накопичити капітал, а політики утримати свої посади. Іншими словами, політики є тими ж самими «маленькими підприємцями, влада котрих не визначається їхнім власним капіталом» [3, с.94]. Ланками, що поєднують їх одне з одним, є державні механізми (правові, політичні, економічні) по захисту інтересів крупного підприємництва (протекція, лоббі і т.д.). Для того, аби надати вигляд легітимності політичному процесу всередині держави, політики часто опираються на підтримку електоральної частини населення. Без хоча б мінімальної підтримки з боку народу «витрати на утримання того чи іншого посту були б у край високими, а державна структура в довгостроковій перспективі навряд чи була б стабільною» [3, с.94].

Однак, не лише такий відбиток накладає панування капіталістичної світосистеми на інститут держави в політичній царині. Держава у капіталізмі – це передусім елемент міждержавної системи, параметри

існування якого будуть залежати від взаємин з іншими такими елементами. Аналізуючи історичний розвиток капіталістичної світосистеми, І.Валлерстайн приходиться до висновку, що держава починалась з відносно аморфних спільнот, але потім у все більшій мірі формувалась як суб'єкт міждержавних відносин. Про це свідчить структурованість кордонів; різний рівень юридичного суверенітету, контролю над соціумом; влади над потоками капіталу, товарів, трудових ресурсів; формальні права держав у сучасному світі [2, с.181].

З метою монополізувати легітимне застосування сили та упорядкувати свою здатність ефективно впливати на потоки виробничих факторів у своїх кордонах, держава застосовує механізм суверенітету [1, с.145]. Суверенітет – це комплекс вимог, який вперше почав оформлятися наприкінці XVI ст., та був спрямований як назовні, так і всередину держави. Згідно з теорією суверенітету кожна країна повинна була встановити чіткі непорушні кордони, всередині яких жодна інша країна не мала б права пред'являти претензій у військовій сфері або втручатися у роботу виконавчої, законодавчої та судової гілок влади [6, р. 43].

Хоча і суверенітет, на перший погляд, скидається на «повну автономію держави», його насправді не можна відділяти від міждержавної системи. І.Валлерстайн називає це явище «гіпотетичним торгом» вимог та політико-економічних преференцій або «взаємним визнанням» недоторканності держав. На такому визнанні і базується міждержавна система, структурована за часів капіталізму на основі принципу колективної етнонаціональної свідомості [2, с.331].

Саме таким в загальному огляді є погляд американського соціолога І.Валлерстайна на інститут держави та його призначення у капіталістичній світосистемі. Не дивлячись на гладкість викладу своєї теорії, одразу після оприлюднення свого інтелектуального дітища, дослідник наштовхнувся на шквал критики. Автор намагається по черзі розвіяти сумніви критиків, відповідаючи на кожен з їхніх вагомих аргументів по черзі.

Перший аргумент критиків, на який намагається відповісти І.Валлерстайн, стосується того, що запропонований підхід занадто інструментальний. Держава розглядається лише як знаряддя «позбавлене власного життя, внутрішньої єдності, самостійної соціальної опори», яке свідомо використовується активними групами населення у власних інтересах [6, р. 46]. Мислитель вважає, що одного разу створені суспільні інститути (в тому числі держава), набувають власного життя через те, що різні соціальні групи використовують, підтримують, експлуатують їх за різними мотивами. Більше того, інститути, які є досить крупними та структурованими для того, щоб мати постійний штат, породжують групи бюрократів, яким, природно, необхідна життєздатність, благополуччя та ріст тих установ, де вони працюють. Тому створені одного разу, стверджує І.Валлерстайн, вони починають жити недовзі власними інтересами [2, с.405].

Другим аргументом критиків є те, що такий підхід ігнорує реальність традицій та спадковості, які втілені в груповій свідомості. І.Валлерстайн, як уже було сказано вище, не схильний сприймати «державу» константною, а усі спекуляції на тему автентичності та спадковості націй та держав, вчений вважає демагогією націоналістичних ідеологій. Це стосується не лише «нових» націй XX ст., але й «старих» націй також. Доказом цього є той факт, що може існувати декілька версій того, кому і як передалася спадковість певного етносу або держави, кожна з яких краще сприймати не як наукові теорії, а як позицію зацікавлених груп [2, с.406-407].

Наступним фактором, яким критики І.Валлерстайна намагаються дискредитувати його теорію інституційного визначення держави в капіталістичній економіці є ствердження того, що найбагатші або найпотужніші в економічному відношенні держави, не обов'язково є найсильнішими. Але в такому догматі вчений вбачає підміну поняття «державна машина» поняттям «ідеологія» [2, с.408].

Останній – четвертий недолік, що його помітили противники теорії І.Валлерстайна, ґрунтується на тому, що у його концепції майже повністю ігнорується центральна та визначальна роль класової боротьби. При такій завідомо марксистській контраргументації найчастіше маєється на увазі те твердження, що така боротьба має точитися між сталими формаціями у межах однієї держави на протязі визначеного періоду часу. Але якщо класи – це термін, який використовується для груп, котрі визначаються своїм відношенням до способу виробництва, то уся система процесів виробництва, взята в цілому, за переконанням І.Валлерстайна, має розглядатися як головний елемент конституювання класів. Такі процеси виходять далеко за рамки окремих держав та навіть підсистем. До того ж класова свідомість мала тенденцію формуватися національною по своїй формі. Саме тому, як говорить автор, виникла звичка замикати феномен класу в державні кордони. [2, с.407] Проте сам І.Валлерстайн не зважає на те, що навіть в капіталістичній світоekonomіці, особливо у XX ст., держава могла істотно впливати на динаміку руху класової свідомості або сама виступати в ролі капіталіста, володіючи та розпоряджаючись засобами виробництва та привласнюючи додану вартість (так званий «державний капіталізм») [5].

З точки зору І.Валлерстайна, виробничий процес в рамках капіталістичної світоekonomіки побудований на центральному протиріччі капіталу і праці. Безперервне функціонування системи має своїм результатом зростаюче коло осіб, вимушених брати участь у процесі праці, або в ролі виробників, або в ролі одержувачів додаткової вартості. Держави зіграли важливу роль в поляризації населення – його розподілі на тих, хто живе привласненням додаткової вартості (буржуазію), і на тих, з кого цю додаткову вартість «вижимають» (пролетаріат). Держави впливають на це через правові механізми, які дозволяють, полегшують та захищають результати такого привласнення встановленням прав. [2, с.409]

Буржуазія, переслідуючи свій класовий інтерес – максимізацію прибутків з метою накопичення капіталу, прагнула залучити до своєї економічної діяльності всіх і все, що вважала за потрібне. Але якщо планам буржуазії по експансії нових ринків та території ставали на заваді ті чи інші перепони, їй доводилося звертатися за допомогою до держави. Це слугувало причиною того, що незабаром багато фракцій буржуазії вступили в боротьбу за те, щоб іменуватися «національною буржуазією». З пролетаріатом, на думку вченого, відбувалася схожа історія. Державні важелі впливу, за допомогою яких відносно поліпшувалися

умови праці певних сегментів пролетаріату або за участі котрих проводився соціальний торг в короткостроковій перспективі, стали методом нездійснення комуністичного гасла «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!», однією з умов розпорошеності та причиною бездіяльності ідеї всесвітньої єдності пролетаріату [2, с.411].

Підсумовуючи вищесказане, можна визначити головну роль держави у капіталізмі. На думку І.Валлерстайна держави здебільшого слугують для вимкнення ринкового механізму та створення регіональних монополій. Для того, аби втручання держави в економіку було вигідним, монополісти укладають союз з політичною елітою, а щоб приховати такий консенсус, державній системі надається вигляд легітимності (у формі підтримки населенням та суверенітету). Різниця в якості життя між державами, за переконанням американського дослідника, залежить від ступеню присвоєння буржуазією додаткової вартості, а зональний розподіл світу на «центр» та «периферію» є лише різними виразами такого грабіжницького присвоєння.

#### Джерела та література

1. Балибар, Э. Раса, нация, класс [Текст] : двусмысленные идентичности : сб. науч. тр. / Этьен Балибар, Иммануил Валлерстайн ; пер. с фр. под ред. О.Никифорова и П.Хицкого. – М.: Логос-Альтера, Ессе Homo, 2003. – 272 с. – Перевод изд. Race, nation, classe : Les identités ambiguës / Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein. Editions La Decouverte & Syros, Paris, 1997.
2. Валлерстайн, И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире : монография / Иммануэль Валлерстайн ; пер. с англ. П. М. Кудюкина ; под ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
3. Валлерстайн, И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / Иммануэль Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В.И.Иноземцева, Центр исследований Постиндустриального общества. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
4. Завалько, Г.Л. Возникновение, развитие и состояние миросистемного подхода [Электронный ресурс] : Федеральный образовательный портал ЭСМ // Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/415/133/1218/014Zavalko.pdf> – Название с экрана.
5. Краус, Т. Несостоявшаяся революция: от государственного социализма к транснациональному капитализму [Электронный ресурс] : Научно-просветительский журнал «Скепсис» // Режим доступа : [http://scepis.ru/library/id\\_2608.html](http://scepis.ru/library/id_2608.html) – Название с экрана.
6. Wallerstein, I. World-Systems Analysis : an Introduction. / Immanuel Wallerstein – 2 print. – Durham, North Carolina : Duke University Press, 2005. – 109 p.

#### **Усатенко И. А. Роль института государства в круговороте понятий капиталистической миросистемы**

*Статья рассматривает взгляды основателя миросистемного анализа И.Валлерстайна (г.р. 1930) на институт государства в капиталистической мирэкономике. Американский мыслитель убежден, что основная роль государства заключается в ограничении механизмов свободного рынка и защите господствующей капиталистической миросистемы, выгодной лишь ограниченными классовыми силами. Поддержку монополистам и крупной буржуазии, по мнению ученого, осуществляли представители местной политической элиты.*

**Ключевые слова:** государство, капиталистическая миросистема, миросистемный анализ, центр, периферия, суверенитет.

#### **Usatenko I. A. The role of the state in the cycle of institutions within the Capitalist World-System**

*This article approaches the views of the world-systems analysis' founder I.Wallerstain (born in 1930) about the institution of state in capitalistic World-Economy. American thinker has no doubts that the fundamental role of the nation is to restrict the free market mechanisms and to protect the ruling capitalist World-system, which is beneficial for the limited class forces only. According to the views of the scientist, support for monopolists and for the large bourgeoisie, was conducted by representatives of the local political elite.*

**Keywords:** state, the Capitalist World-System, the world-systems analysis, core, periphery, sovereignty.